

JADIDLARNING XALQ FAROVONLIGINI TA'MINLASH HAQIDAGI G'OYALARI VA ULARNING IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLILI

Madaminov Diyorbek Tolibjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti Falsafa yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21128713>

Аннотация. В данной статье анализируются социально-философские взгляды представителей джадидского движения Туркестана, таких как Абдурауф Фитрат, Махмудходжа Бехбуди, Абдулла Авлони и Мунавваркари Абдурашидханов, по вопросам обеспечения благосостояния народа. В исследовании рассматриваются стратегии джадидов по выводу общества из кризиса через реформу образования, экономическую независимость и национальное самосознание. Автор на теоретических и практических примерах обосновывает связь наследия джадидов с проводимыми сегодня в Узбекистане социальными реформами.

Ключевые слова: джадидизм, просвещение, благосостояние народа, образовательные реформы, национальное возрождение, социальное развитие.

Abstract. This article analyzes the socio-philosophical views of the representatives of the Turkestan Jadid movement, such as Abdurauf Fitrat, Mahmudkhoja Behbudi, Abdulla Avloni, and Munavvarkari Abdurashidkhanov, on ensuring public welfare. The study examines the Jadids' strategies for leading society out of crisis through educational reform, economic independence, and national self-awareness. Through theoretical and practical examples, the author demonstrates the connection between the Jadid heritage and the social reforms currently being implemented in Uzbekistan.

Keywords: Jadidism, enlightenment, public welfare, educational reform, national awakening, social progress.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston o'lkasi chor mustamlakachiligi ostida ijtimoiy-iqtisodiy turg'unlik davrini boshdan kechirayotgan edi. Milliy o'zlikning so'nishi, jaholat va iqtisodiy qoloqlik xalqning umumiy farovonligiga jiddiy tahdid solardi. Aynan mana shunday tarixiy burilish pallasida maydonga chiqqan jadidchilik harakati nafaqat siyosiy, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy yo'nalishga ega bo'lgan milliy uyg'onish harakati edi.

Jadidlarning "farovon xalq" haqidagi tushunchasi o'sha davr uchun inqilobiy bo'lib, u faqatgina iqtisodiy boylikni emas, balki shaxsning hurligi, bilim darajasi va milliy g'ururini ham o'z ichiga olardi. Ular jamiyat taraqqiyotining asosi sifatida "Islah" (islohot) g'oyasini ilgari surdilar. Jadidlar falsafasiga ko'ra, farovonlikka erishish uchun avvalo insonning ongi va tafakkuri o'zgarishi shart edi [1].

Ushbu tadqiqotda jadid mutafakkirlaridan A.Fitrat, M.Behbudiy, A.Avloniy va Munavvarqorining xalq farovonligini ta'minlash borasidagi kontseptsiyalari qiyosiy-tahliliy asosda ko'rib chiqiladi.

Jadid mutafakkirlari jamiyatni bir butun organizm deb hisoblab, uning sog'lom faoliyat yuritishi uchun barcha a'zolar (ijtimoiy qatlamlar) birdek rivojlangan bo'lishi kerakligini uqtirganlar. Ularning ijtimoiy falsafasida "farovonlik" – bu ijtimoiy adolat, zamonaviy bilim va iqtisodiy mustaqillikning uyg'unligidir.

Mahmudxo'ja Behbudiy va uning safdoshlari xalqning qashshoqligini ikki sabab bilan izohlaganlar: ichki (jaholat va diniy xurofotlar) va tashqi (mustamlakachilik siyosati). Ularning

fikricha, mustamlakachilikdan qutulish va xalqni boy qilishning yagona yo'li – bu o'z kadrlarini tayyorlash va milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishdir [6].

Abdurauf Fitrat esa iqtisodiy farovonlik va oila falsafasi haqida yozib qoldirgan.

U xalq farovonligini ta'minlashda iqtisodiy omillarni birinchi o'ringa qo'ygan mutafakkirdir. Uning "Najot yo'li" va "Oila" asarlari ijtimoiy farovonlikning fundamental asosi sifatida xizmat qiladi.

Fitratning ijtimoiy-falsafiy tahliliga ko'ra:

- **Oila – jamiyat poydevori:** Agar oilada iqtisodiy tartib va ta'lim bo'lmasa, butun millat qashshoqlikdan qutulmaydi. "Oila – bu kichik bir davlat", deydi Fitrat [2].
- **Tijorat va hunarmandchilik:** U xalqni miskinlik kishanidan qutqarish uchun tijoratni rivojlantirishga chaqiradi. Uning fikricha, boylik – bu ma'naviy erkinlikning moddiy asosi.
- **Ayollar ma'rifati:** Fitrat ayollarning o'qimishli bo'lishini xalq farovonligining 50 foizi deb hisoblagan, chunki kelajak avlodni aynan bilimlilar onalar tarbiyalaydi.

Mahmudxo'ja Behbudiy qarashlari esa huquqiy ong va "ikki emas, to'rt til" g'oyalarida aks etgan. U Turkiston xalqining farovonligini uning huquqiy va siyosiy ongining darajasida ko'rgan. U "Oyna" jurnali orqali xalqqa o'z huquqini tanishni o'rgatgan.

Behbudiyning ijtimoiy qarashlaridagi muhim jihat – amaliylikdir. U shunchaki nazariyotchi emas, balki xalqni dunyoviy ilmlarni o'rganishga chaqirgan amaliyotchi edi. U yozganidek: "Dunyoda yashamoq uchun dunyoviy ilm va fan lozimdir" [3]. Uning nazariyasida farovonlikka erishish bosqichlari:

Til o'rganish: Rus va Yevropa tillarini bilish orqali zamonaviy texnologiyalarni egallash.

Siyosiy birlik: Tarqoqlikka barham berish va milliy manfaatlar atrofida jipslashish.

Abdulla Avloniy ham o'z asarlarida farovonlikning axloqiy o'lchovi haqida fikr yuritgan. U farovonlikni moddiy boylikdan ko'ra ko'proq ma'naviy poklik va axloq bilan bog'lagan. Uning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari jamiyatning ijtimoiy-etik dasturidir. Avloniyning falsafiy xulosasiga ko'ra, agar jamiyat a'zolari o'zaro hamjihatlikda yashamasa, iqtisodiy o'sish farovonlikka olib kelmaydi. U "millat dardi" degan tushunchani o'rtaga tashlab, har bir shaxs o'z foydasidan ko'ra xalq manfaatini ustun qo'yishi kerakligini ta'kidlagan [4]. Bu bugungi kundagi "ijtimoiy mas'uliyat" tushunchasining jadidona talqinidir.

Munavvarqori Abdurashidxonov esa amaliy ma'rifatparvarlik namunasi bo'lgan. Mutafakkir jadidchilikning tashkiliy markazi bo'lib, u xalq farovonligini ta'minlashning amaliy mexanizmlarini yaratdi. Uning "Ko'mak" jamiyati orqali yoshlarni xorijga (Germaniya, Turkiya) o'qishga yuborishi millatning kelajakdagi farovonligini ta'minlaydigan "oltin fond" – ziyolilar qatlamini shakllantirishga qaratilgan edi [5].

Uning fikricha, farovon xalqni yaratish uchun:

- Eski maktablarni isloh qilish;
- Milliy matbuotni kuchaytirish;
- Xayriya jamiyatlarini tuzish va boylarni ijtimoiy loyihalarga jalb qilish zarur edi.

Jadidlar qarashlarining ijtimoiy-falsafiy tahlili esa quyidagicha: Jadidlarning xalq farovonligi borasidagi g'oyalarini tahlil qilar ekanmiz, ularning qarashlari shunchaki iqtisodiy o'sish emas, balki **"ijtimoiy ontologiya"** (borliq haqidagi ta'limot) va **"antropologik burilish"** (insonga e'tibor) ekanligini ko'ramiz.

"Kasallangan jamiyat" metaforasi va davolash strategiyasi

- Jadidlar, xususan, Abdurauf Fitrat va Mahmudxo'ja Behbudiy Turkiston jamiyatini tahlil qilishda uni "og'ir xasta bemor" sifatida tavsiflashgan. Ularning falsafiy xulosasi shundan iborat ediki, jamiyatning qashshoqligi – bu shunchaki pulsizlik emas, balki ma'naviy turg'unlik (stagnatsiya) oqibatidir. Ular farovonlikni ta'minlash uchun "shaxsni uyg'otish" tamoyilini ilgari surdilar. Ya'ni, inson o'zining ijtimoiy mavjudligini anglamas ekan, tashqi kuchlar (mustamlakachilar) uning resurslaridan foydalanishda davom etaveradi. Fitratning "Najot yo'li" asaridagi "Mislat (miskinlik) – bu o'limdir" degan g'oyasi inson irodasini ijtimoiy taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi deb belgilaydi [2].

Determinizm: ilm va iqtisodiy farovonlik bog'liqligi. Jadidlar ta'limni shunchaki savodxonlik emas, balki iqtisodiy determinizm quroli sifatida ko'rishgan. Ular G'arbning texnologik ustunligini falsafiy jihatdan o'rganib, farovonlikning "bilim -> mehnat unumdorligi -> boyluk" zanjirini yaratdilar.

Masalan, Munavvarqori Abdurashidxonovning "Usuli jadid" maktablarida hisob (matematika) va geografiya fanlariga urg'u berishi xalqni zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitlariga tayyorlash edi. Bu ijtimoiy falsafada pragmatizm yo'nalishiga yaqin keladi: ya'ni bilim faqatgina nazariya uchun emas, balki inson hayotini yaxshilash (farovonlik) uchun xizmat qilishi kerak [5].

Erkinlik va ijtimoiy adolat falsafasi. Jadidlarning farovonlik kontsepsiyasida **"Hurriyat" (Erkinlik)** markaziy o'rin tutadi. Behbudiyning fikricha, huquqiy erkinlik bo'lmagan joyda iqtisodiy farovonlik vaqtincha va mo'rt bo'ladi.

Ijtimoiy tahlilga ko'ra, ular boylarni (boyvachchalarni) tanqid qilar ekan, kapitalni faqat shaxsiy hashamatga emas, balki jamiyatning umumiy manfaatlariga (maktablar, kasalxonalar, nashriyotlar) yo'naltirish falsafasini targ'ib qildilar. Bu bugungi tilda "ijtimoiy mas'uliyatli biznes" modelining ilk ko'rinishlari edi. Avloniyning "saxovat" va "himmat" haqidagi tushunchalari ijtimoiy adolatni ta'minlashning ma'naviy richagi bo'lib xizmat qilgan [4].

"Milliy Identifikatsiya" taraqqiyotning psixologik asosidir. Jadidlar xalq farovonligini uning o'zligini anglashi bilan bog'laydi. Ular falsafasida "o'zini tanigan millatgina o'z boyluklariga egalik qila oladi" degan qat'iy qarash mavjud.

Falsafiy tahlilga ko'ra, mustamlakachilik sharoitida xalqning o'z resurslaridan mahrum etilishi "psixologik quqlik"ka olib kelgan edi. Jadidlar "Milliy boyluk millatning o'ziga xizmat qilishi shart" degan g'oya orqali iqtisodiy millatparvarlik (ekonomik natsionalizm) asoslarini yaratdilar [8].

Jadid mutafakkirlarining xalq farovonligini ta'minlash borasidagi g'oyalari kompleks xarakterga ega bo'lib, ular ta'lim, iqtisodiyot, axloq va huquqni bir butunlikda ko'rganlar. Ularning tahlillari shuni ko'rsatadiki, xalq farovonligi – bu faqat iste'mol emas, balki ijod va ma'rifat mahsulidir.

Jadidlarning ijtimoiy-falsafiy qarashlari bugungi Yangi O'zbekistonning rivojlanish strategiyasi bilan hamohangdir. Ayniqsa, ta'lim tizimidagi islohotlar, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va "Inson qadri uchun" tamoyili jadid bobolarimiz orzu qilgan ijtimoiy adolat va farovonlikning zamonaviy davomidir. Ularning merosi bizni milliy taraqqiyot yo'lida ma'rifatli jamiyat qurishga undaydi.

1. Qosimov B. Jadidchilik, ma'rifat va mazkuriyat. – Toshkent.: Universitet, 1999. B.32.
2. Fitrat A. Najot yo'li. – Toshkent.: Ma'naviyat, 2001. B.43.
3. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent.: Ma'naviyat, 2006. B.51.
4. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent.: O'qituvchi, 1992. B.61.
5. Abdurashidxonov M. Tanlangan asarlar. – Toshkent.: Ma'naviyat, 2003. B.27.
6. Alimova D. Jadidchilik harakati: genezisi, rivojlanishi va taqdiri. – Toshkent.: Akademiya, 2000. B.63.
7. Dolimov U. Milliy uyg'onish pedagogikasi. – Toshkent.: Fan, 2012. B.81.
8. Karimov N. Jadidlar. – Toshkent.: Sharq, 2008. B.36.
9. Ziyo A. O'zbekiston davlatchiligi tarixi. – Toshkent.: Sharq, 2000. B.47.
10. Ergashev I. Ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan. – Toshkent.: O'zbekiston, 2010. B.55.